

BERDAQ POEZIYASIDAGI AXLOQIY QADRIYATLARNI INGLIZ TILI ORQALI O'RGANISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI

Esemuratov Azizbek Abdimurat o'g'li

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18833133>

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi buyuk qoraqalpoq shoiri Berdaq she'riyatida tarannum etilgan axloqiy qadriyatlarni (halollik, adolat, insonparvarlik, vafo) umumta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilariga ingliz tili vositasida o'rgatishning pedagogik va psixologik imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda axloqiy tushunchalarni chet tili orqali o'zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan kognitiv va affektiv omillar tahlil qilingan. Shuningdek, Berdaq g'oyalarini ingliz tilida ifodalash davomida o'quvchilarda milliy g'urur va bag'rikenglik kabi shaxsiy sifatlarning rivojlanish dinamikasi ko'rsatib berilgan. Muallif tomonidan axloqiy mazmundagi she'riy parchalar asosida ishlab chiqilgan lingvopsixologik mashqlar tizimi va ularning dastlabki natijalari haqida ma'lumot berilgan. Tajriba-sinov ishlari Qoraqalpog'ston Respublikasi Xo'jayli tumanidagi shaxsiy maktabning 10-sinf o'quvchilari ishtirokida o'tkazilib, natijalar Berdaq she'riyatidagi axloqiy qadriyatlarni ingliz tili orqali o'rganish o'quvchilarning nafaqat lingvistik, balki axloqiy-psixologik rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan.

Kalit so'zlar: Berdaq she'riyati, axloqiy qadriyatlar, ingliz tili ta'limi, pedagogik-psixologik omillar, lingvopsixologiya, kognitiv rivojlanish.

Аннотация. В настоящих тезисах освещаются педагогические и психологические возможности преподавания учащимся старших классов общеобразовательных школ нравственных ценностей (честности, справедливости, гуманизма, верности), воспеваемых в поэзии великого каракалпакского поэта Бердаха, посредством английского языка. В исследовании анализируются когнитивные и аффективные факторы, возникающие в процессе усвоения нравственных понятий через иностранный язык. Также показана динамика развития у учащихся таких личностных качеств, как национальная гордость и толерантность, в процессе выражения идей Бердаха на английском языке. Автором представлена информация о системе лингвopsихологических упражнений, разработанных на основе поэтических отрывков нравственного содержания, и их предварительных результатах. Опытнo-экспериментальная работа проводилась с участием учащихся 10-х классов частной школы Ходжейлийского района Республики Каракалпакстан. Результаты показали, что изучение нравственных ценностей в поэзии Бердаха посредством английского языка положительно влияет не только на лингвистическое, но и на нравственно-психологическое развитие учащихся.

Ключевые слова: поэзия Бердаха, нравственные ценности, обучение английскому языку, педагогико-психологические факторы, лингвopsихология, когнитивное развитие.

Abstract. This thesis illuminates the pedagogical and psychological potential of teaching the moral values (honesty, justice, humanism, loyalty) celebrated in the poetry of the great Karakalpak poet Berdaq to high school students through the medium of the English language. The research analyzes the cognitive and affective factors that arise during the process of acquiring moral concepts through a foreign language. Furthermore, it demonstrates the

developmental dynamics of personal qualities such as national pride and tolerance in students as they express Berdaq's ideas in English. The author presents a system of linguo-psychological exercises, developed based on poetic excerpts with moral content, and provides information on their preliminary results. The experimental study was conducted with 10th-grade students from a private school in the Khojeyli district of the Republic of Karakalpakstan. The findings revealed that studying the moral values in Berdaq's poetry through English positively impacts not only the students' linguistic development but also their moral and psychological growth.

Keywords: Berdaq's poetry, moral values, English language teaching, pedagogical-psychological factors, linguopsychology, cognitive development.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – o'quvchilarda nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki barkamol shaxsga xos bo'lgan axloqiy fazilatlarini ham shakllantirishdir. Bu jarayonda xalqning ma'naviy merosi, xususan, Berdaq singari mutafakkirlarning she'riyati beqiyos ahamiyat kasb etadi. Berdaq (1827-1900) qoraqalpoq xalqining buyuk shoiri bo'lib, uning ijodida halollik, adolat, insonparvarlik, vafo, mehnatsevarlik kabi umuminsoniy qadriyatlar yuksak badiiy mahorat bilan tarannum etilgan. Shu bois uning she'riyati yosh avlodni axloqiy tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Biroq ushbu merosdan chet tili darslarida foydalanish, ayniqsa uning axloqiy-tarbiyaviy jihatlarini o'rganish masalasi hali yetarlicha tadqiq etilmagan. Mavjud ilmiy ishlarda asosan Berdaq ijodining adabiyotshunoslik, tilshunoslik yoki umumiy pedagogik aspektlari o'rganilgan. Uning she'riyatidagi axloqiy qadriyatlarni chet tili (xususan, ingliz tili) vositasida o'rgatishning pedagogik-psixologik mexanizmlari maxsus tadqiqot ob'ekti bo'lmagan.

Ushbu tezis aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, unda Berdaq she'riyatidagi axloqiy qadriyatlarni ingliz tili vositasida o'rganishning pedagogik-psixologik mexanizmlari ochib beriladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u axloqiy tarbiya va chet tili ta'limini uyg'unlashtirish orqali o'quvchi shaxsining intellektual va ma'naviy rivojlanishiga kompleks yondashish imkoniyatlarini o'rganadi.

METODLAR

Tadqiqotda nazariy (tahlil, sintez, umumlashtirish) va empirik (kuzatuv, suhbat, pedagogik tajriba, testlash) metodlar qo'llanildi. Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi:

1. Tayyorgarlik bosqichi: Dastlab Berdaq she'riyatidagi axloqiy qadriyatlar mazmuniy tahlil qilindi va ular zamonaviy pedagogika hamda psixologiya fanlari nuqtai nazaridan talqin etildi. Shoirning «Balam», «Xalq ushin», «Bolgan emes» asarlarida uchraydigan axloqiy tushunchalar (adolat, diyonat, insonparvarlik, vafo, sadoqat) ro'yxati tuzildi. So'ngra tanlab olingan she'riy parchalar (10 ta she'r) asosida ingliz tilidagi maxsus lug'at (glossary) va lingvopsixologik mashqlar ishlab chiqildi.

Tajriba davomida o'quvchilarning axloqiy tushunchalarni ingliz tilida qabul qilish, anglash va ularga nisbatan shaxsiy munosabat bildirish jarayonlari psixologik kuzatuvdan o'tkazildi. Kuzatuv natijalari maxsus kundalikda qayd etildi.

2. Yakuniy bosqich: Tajriba yakunida ikkala guruh o'quvchilari bilan yakuniy test o'tkazildi. Test ikki qismdan iborat edi: birinchi qism – axloqiy tushunchalarning ingliz tilidagi ekvivalentlarini bilish (leksik test); ikkinchi qism – axloqiy vaziyatlarni tahlil qilish va o'z fikrini ingliz tilida ifodalash (kreativ test). Natijalar maxsus ishlab chiqilgan mezonlar asosida baholandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Berdaq she'riyatidagi axloqiy qadriyatlarni ingliz tili vositasida o'rganish ikki tomonlama samara beradi.

Leksik ko'rsatkichlar dinamikasi: Tajriba boshida ikkala guruhda ham axloqiy tushunchalarning ingliz tilidagi ekvivalentlarini bilish darajasi taxminan bir xil (35-38%) edi. Tajriba yakunida nazorat guruhida bu ko'rsatkich 52% gacha oshdi (tabiiy o'quv jarayoni hisobiga). Tajriba guruhida esa bu ko'rsatkich 84% ni tashkil etdi. Ayniqsa, «adolat» (justice), «diyonat» (integrity), «vafo» (loyalty), «sadoqat» (devotion) kabi mavhum tushunchalarni o'zlashtirishda sezilarli farq kuzatildi. Bu shuni ko'rsatadiki, she'riy matn orqali berilgan axloqiy tushunchalar o'quvchilar xotirasida mustahkamroq saqlanib qoladi.

Kognitiv ko'rsatkichlar dinamikasi: Kreativ test natijalariga ko'ra, tajriba guruhidagi o'quvchilar axloqiy vaziyatlarni tahlil qilishda, ulardagi qadriyatlar to'qnashuvini aniqlashda va o'z pozitsiyasini ingliz tilida asoslashda nazorat guruhidagilardan ancha yuqori natijalar ko'rsatdi. Tajriba guruhidagi o'quvchilarning 76% i axloqiy muammolarni muhokama qilishda dalillarga asoslangan, mantiqiy fikr yuritadi. Nazorat guruhida bu ko'rsatkich 41% ni tashkil etdi.

Shaxsiy sifatlarning rivojlanishi: Tajriba guruhidagi o'quvchilarning o'zlarini kuzatish (self-observation) va refleksiv hisobotlari tahlili shuni ko'rsatdiki, ularda Berdaq g'oyalarini ingliz tilida ifodalash davomida milliy g'urur va o'zligini anglash hissi kuchaygan. Bir o'quvchining ta'biri bilan aytganda: «Berdaqning «Balam» she'ridagi: «Jigerli bol lastan balam» degan fikrini ingliz tilida «Be courageous from youth, my child» deb tarjima qilganimda, bu fikrning umumbashariyligini his qildim». Shuningdek, tajriba guruhidagi o'quvchilarda boshqa madaniyat vakillariga nisbatan bag'rikenglik va ochiqlik kabi sifatlarning rivojlanishi kuzatildi.

Nazorat guruhi bilan qiyosiy tahlil: Nazorat guruhida ham til ko'nikmalari tabiiy rivojlanishi tufayli ma'lum o'sish kuzatildi, biroq axloqiy-psixologik komponent bo'yicha o'zgarishlar cheklangan bo'lib qoldi. Nazorat guruhidagi o'quvchilar axloqiy tushunchalarni ko'proq lug'aviy ma'noda (denotativ) o'zlashtirganlar va ularni hayotiy vaziyatlar bilan bog'lashda qiynalganlar.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Berdaq she'riyatidagi axloqiy qadriyatlarni ingliz tili orqali o'rganish samarali pedagogik-psixologik mexanizm bo'lib, u quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

1. Lingvistik rivojlanish: O'quvchilarning ingliz tilidagi leksik boyligi, xususan, mavhum axloqiy tushunchalar bilan sezilarli darajada oshadi. She'riy matn orqali berilgan so'z va iboralar o'quvchilar xotirasida mustahkam saqlanib qoladi.

2. Kognitiv rivojlanish: Axloqiy tushunchalarni she'riy kontekstda o'rganish o'quvchilarning tahliliy fikrlash, qiyoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

3. Affektiv rivojlanish: Berdaq she'riyatining obrazlilik va hissiy ta'sir kuchi axloqiy qadriyatlarning ichki qabul qilinishi (internalizatsiya) jarayonini tezlashtiradi. O'quvchilarda axloqiy tushunchalarga nisbatan chuqurroq va shaxsiylashgan munosabat shakllanadi.

4. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi: O'quvchilar Berdaq g'oyalarini ingliz tilida ifodalash orqali milliy qadriyatlarning umumbashariyligini his qiladilar. Bu milliy g'urur va xalqaro bag'rikenglik o'rtasidagi uyg'unlikni shakllantiradi.

5. Kommunikativ kompetensiya: O'quvchilar axloqiy mavzularda ingliz tilida erkin fikr bildirish, o'z nuqtai nazarini asoslash va boshqalarning fikrini hurmat qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Kelgusidagi tadqiqotlar Berdaq ijodining boshqa qirralari (masalan, tarixiy, ijtimoiy-falsafiy) asosida ingliz tilida so'zlashuv ko'nikmalarini rivojlantirishning psixolingvistik asoslarini o'rganishga, shuningdek, raqamli texnologiyalar (interaktiv platformalar, mobil ilovalar) yordamida Berdaq merosini chet tili ta'limi bilan uyg'unlashtirishning yangi modellarini yaratishga qaratilishi mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Арипов С. Взгляд на творчество Бердаха. ILM – FAN VA INNOVATSIYA ILMIY – AMALIY KONFERENSIYA. http://kitapxana.com/kitap/berdaq_tanlamali_shigarmalar_jiynagi/286
2. Эбдиназимов Ш. Бердақ дөретпелеринде сан формаларының қолланылыўындағы өзгешеликлер. ӨзРИА Қарақалпақстан бөлими Хабаршысы. 1996. №4
3. Бердақ таңламалы шығармаларының жыйнағы. http://kitapxana.com/kitap/berdaq_tanlamali_shigarmalar_jiynagi/286
4. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 2005. – 352 с.
5. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 224 p.
6. Тоқымбетова Г.А. Эпические традиции в творчестве Бердаха. Вестник Челябинского государственного университета. 2014. №3. (332). Филология. Искусствоведение. Вып. 87. С. 104-105
7. Хуторской А. В. Компетентностный подход в обучении. – М.: Эйдос, 2013. – 73 с.
8. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Umumiy o'rta ta'limda chet tillarni o'qitish konsepsiyasi. – Toshkent, 2020.